821.163.3
изворен научен труд

ДЕМОНОТ НА ИСТОРИЈАТА

(низ призма на романите на Коле Чашуле)

д-р Лидија Капушевска-Дракулевска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј" – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески"

клучни зборови: фикција, нарација, роман, историја, меморија, документи, архив, Коле Чашуле, македонска литература
key words: fiction, narration, novel, history, memory, documents, archive, Kole Čašule, Macedonian literature

Дали и кога историјата станува демон? Иако насловот на овој текст е, всушност, експлицитна алузија на книгата на Антоан Компањон – *Демонот на теоријата* – сепак, трауматичниот карактер на историјата (ова особено важи за македонската историја), кој го обременува културниот идентитет на нациите и два века по раѓањето на европската модерна национална свест, оди во прилог на оправданоста на насловната синтагма.

Аргумент плус за восприемање на историјата како „демон" претставува и студијата на Марија Тодорова – *Кревање на историјата во воздух* (или *Минирање на историјата*) – каде што авторката ја користи сликовитата метафора за историјата, чиешто лице се расцепува како антиномичното лице на римскиот бог Јанус: „Едното лице гледа низ велот на последните два века во длабокото минато, а другото го опфаќа со поглед времето од блиското минато до сегашноста. Секое од нив, поинаку гледа како живее историјата и како се 'создав' – едното лице претендира на примордијалноста на своите втемелувачки корени; другото ја нагласува историчноста на историјата и го истакнува својот самосвесен, конструиран, измислен квалитет" – нагласува Тодорова (Todorova, 2010: 98).

Од овие премиси, некако спонтано произлегува сфаќањето на историјата не како „мајка" (трајност), туку како „маќеа"/„маштеа" (непостојаност, променливост), не како *ангел*, туку како *демон*. Може да се рече дека целокупното романсиерско творештво на Коле Чашуле (1921-2009) се одликува со еден таков третман на „историјата како маштеа"[1], односно како демон.

Задачата на еден писател, онака како што неа ја сфаќа нашиот автор, се состои во „увереноста дека треба да се трага низ генезата на трагедијата која со векови се случувала со народот кому литературата на Чашуле му при-

[1] Според истоимениот наслов на книгата есеи од Богомил Ѓузел објавена во 1971 год.

паѓа“ (Мицковиќ, 1980: 420). Таа трагедија, според Мицковиќ, е специфична, „тоа е едно колективно, долговековно страдање, поттикнувано самото од себе а водено и канализирано однадвор“, а не затоа што нејзини носители се трагични јунаци, како што би очекувале од литературните урнеци. „Тоа простум, тоа простумеење, како што вели Чашуле, е самата суштина на историскиот тек“ (Мицковиќ, 1980: 421) во кој неговите јунаци се трудат да останат исправени пред искушенијата, а во обид „да се доближат до изворот“, да го прекинат синџирот на судбинската трагедија како одредница.

Освен несомнените филозофски импликации, концептот „простумеење“ („преживување“) кај нашиот Чашуле има и конкретна историска димензија. Уште од првиот роман (*Простум*, 1970) овој автор се наметнува како човек од акција со исклучително динамичен дух кој сака да живее („да простуми“) во согласност со пулсот на своето време, сака да биде ангажиран автор (во сартровска смисла): „Да се пишува на македонски, значи да се војува. Да се биде писател и творец во нашиов идентитетен контекст, тоа неминовно значи да се биде и остане востаник“ – истакнува Чашуле во едно свое интервју (Огњанов, 2009: 33).

Оваа негова писателска амбиција резултира со фактот дека секој негов роман, помалку или повеќе, претставува еден вид пишана историја, своевиден документ за животната драма на неговото „болно племе“ (како што гласи насловот на една негова книга есеи). Јасно е дека писателот како човек не живее во некој надисториски вакуум и не создава надвор од реалниот хронотоп. Метафората за „човекот закопчан во историјата“ (пред тој да ја раскаже историјата, според Пол Рикер) е основна за дефинирање на нарацијата како „секундарен процес“ на запознавање на историјата. Се смета дека „најваж-ниот исчекор во когнитивната сфера на денешниот постмодерен свет не е одговорот на прашањето *што* е историјата и какво е *местото на субјектот* во неа, туку прашањето на просторот што тој субјект го населува, збогатен со идентитетите стекнати во таа интерсекција.“ Оттаму, логично, „наместо за *духот на времето*, повеќе се говори за *духот на просторот“* (Banović-Markovska, 2008: 389). Редефинирајќи го деветнаесетвековното опсесивно сфаќање на историјата, Мишел Фуко се спротивставува на постбергсоновскиот третман на просторот како пасивен и безживотен, а времето како богатство, плодност, дијалектика[2], па се залага за една историја на *просторите*, која истовремено би била и историја на *моќта*. Од друга страна, со оглед на фактот дека секој простор има своја историја, Фуко го истражува она што го нарекува „фатално вкрстување на времето со просторот“ (Фуко, 2007: 34).

Токму низ призмата на овие теориски постулати, романите на Чашуле функционираат како историски романи, но и како семејни драми кои траат паралелно со општествената драма; како политички и идеолошки ориентирани романи, но и како прецизни хроники на настани, личности и места; како романи со теза, но и како чиста фикција. Доминантно прашање кое го бранува неговиот дух е прашањето за *идентитетот* на македонскиот народ во време и простор. За илустрација, посочуваме неколку извадоци од неговите романи:

[2] Во оваа смисла, кај Чашуле во романот *Премреже* наоѓаме убава илустрација на овие тези: „Животот овде, во Македонија, се скаменил некаде во 1917 година“, или: „Македонскиот народ, господа судии, не е оној од времето на Илинден од 1903, нити оној од времето пред Балканските војни и пред Првата светска војна...“

„Ниту една европска земја немала толку, и така безочни, интервенции во нејзината судбина како Македонија. Ниту една не била толку подложена на агресии (за мене, бездруго, најтрагични по своите рушителски, асими-латорски, последици се имено оние мисловните, јазичните, црковните, оние насочени да го одродат и поништат националното битие) како Македонија. И никаде не оставале сите тие агресии таква пустелија по себеси, како во неа. Дури и како орање на гробиштата, за да се нема паметење."

Така е (ако ви се чини), (279-280).

„Отсуство на идентитет! Создаваат сурова, вонразумска, стварност на јазична комуникација ... не на својот ами на туѓ јазик ... Креираат дури и литература на туѓи јазици! Конституираат со тоа (што е најтрагично, бездруго) опасна меѓународна дезориентација по македонското прашање, спротивна на нивните најинтимни револуционерни цели! Стануваат соучесници во антимакедонскиот заговор! Оттука, најверојатно, тој македонски комплекс...: да не се признава стварноста. Свеста дека стварноста што се живее не е вистинска. Не е своја. Дека е туѓа. Окупаторска. Оттука македонската ирационалност: Да се има секогаш готово уво, осет, за секој бунт против стварноста. И во тој бунт (дури и кога не е сопствен) да се открива, секогаш одново, одново, одново, смислата на својата егзистенција во историјата!"

Така е (ако ви се чини) (281)

„Предадена и од свои и од блиски, Македонија е засекогаш осудена да ја паметат – други! Земја без минато, ако под минатото се подразбира паметењето! Во сите други истории, минатото на народите е нешто реално, нешто што може да се допре. Само во нашата, македонска историја, минатото го – нема! Толку многу го разграбувале и плъачкосувале други, така што за Македонецот не останало – ништо! А и кому му треба едно такво минато: одродено низ туѓите истории?"

Премреже (74)

Посочените извадоци кореспондираат со ставовите на Катица Ќулавкова која во една пригода ќе запише: „Македонскиот палимпсест на историјата е преполна, *прекумерно* испишана и затоа *ентропична Книга*, маркирана со нечитливи, амбивалентни, темни и празни места. Тоа е веројатно една од причините поради коишто се создавале и сѐ уште се создаваат *ситуации на непрепознавање,* мимикрија, хибридизација, па дури и дијаболична автодеструктивна скепса во македонскиот идентитет. ... И денес Република Македонија е во фокусот на еден повеќевековен *конфликт на копнежи, интереси и интерпретации,* на еден милениумски балкански драматичен меланж!" (Ќулавкова, 2001: 52).

Романите на Чашуле ги проблематизираат клучните феномени врзани за дискурсот на македонската историја, но она што е исклучително значајно, тоа е потребата од критичка свест што толку експлицитно ја заговара нашиот автор. Очигледно, Чашуле има сенс за најневралгичните места во политичката историја на нашиот народ и истите ги поставува на сцена мошне критички по однос и на Другите, и на своите, во смисла на тоа колку Другите, но и колку самите го создаваме митот за историјата како демон, зашто за фантомот или фатумот на историските премрежја се подеднакво виновни и едните, и другите. Оттаму и неговото, условно кажано, преиспитување на оправданоста на македонските интелектуалци кои во минатото твореле на други, туѓи јазици (како „нужно зло") добива смисла, бидејќи тој чин сѐ уште претставува моќен

аргумент во оспорувањето на македонскиот идентитет кај некои од нашите соседи, иако компаративната книжевна наука мошне успешно го разреши овој феномен преку воведување на синтагмата „дводомни писатели“ и преку идејата за споделено книжевно/културно наследство.

Во оваа смисла го наведуваме и ставот на хрватскиот теоретичар и македонист Златко Крамариќ, кој во својата студија *Идентитет, нација, текст: интерпретации на црнилата на македонската историја,* по повод клучното прашање: можно ли е македонскиот културен код да се изградува на немакедонски јазик?, ќе запише: „И во случај кога одговорот би бил потврден ..., тогаш се доведува (веројатно без намера) во прашање и супстратот на македонското национално битие. Поточно, во тој случај на тој супстрат му се негира секаква автохтоност. ... Затоа, повеќе сум наклонет кон тезата дека првите импулси при создавањето на македонскиот културен код *мора* да бидат исклучиво на македонски јазик, иако со тоа не сакам да ја исклучам можноста дека македонската книжевност се раѓала во процесот на заемно осветлување на барем три јазици: мајчиниот македонски, и трите родствено-туѓи (српскиот, бугарскиот и грчкиот) – што впрочем е особина и на некои други книжевности во кои исто така се пресекувале границите на јазиците и културите“ (Крамариќ, 2010: 40).

Традиционалните непријателства меѓу заедници чиишто територии се граничат е познат феномен во „наративот на нациите“, така што македонскиот пример навидум, не е никаква differentia specifica, но можеби е еден од најдрастичните случаи на параноидни проекции дури и денес, во XXI век. Проблемите околу феноменот на границата за која обично се вели дека е иронично подвижна низ историјата (војни, мировни договори, предавства, асимилација, егзил...), повеќето од кои толку експлицитно ги тематизира Чашуле во своите романи (од Балканските војни па натаму), за жал, опстојуваат и денес како сурова реплика на некои минати, немирни и пресвртни години. „Границите на нацијата, тврди Кристева, се постојано соочени со двојна временост: процесот на идентитет формиран низ историска седиментација (педагошката); и загубата на идентитетот во означувачкиот процес на културна идентификација (перформативната)“ (Баба, 2007: 193).

Алузиите на „македонскиот случај“ онака како што на него упатува и Чашуле, се повеќе од очигледни. Низ неговите романи провејува свеста за тоа дека „топосот на наративот не е ниту трансцендентална, педагошка Идеја на историјата ниту институција на државата туку една чудна временост на повторувањето на едното во другото“ – кажано со зборовите на Хоми Баба (Баба, 2007: 198). Смената на идентитетите како „отсуство на идентитетот“ е едно од најинтригантските прашања кои го провоцирале творечкиот немир на нашиот автор во обид да се спротивстави на македонските „црнила“ кои нè опкружувале и кои сè уште се наше секојдневие.

Чашуле го антиципирал и ставот на Дерида за тоа дека историјата е жариште на сите идеолошки конфликти: „Не можеме да ги избркаме сеништа на историјата, тие ќе продолжат да нè опседнуваат доколку не најдеме начин со нив да се разбереме“ – читаме кај Дерида (*Маргина,* 2004: 27-28). Обидот, би додале и потребата од разбирање е, веројатно, единствениот клуч во надминување на историското „премреже“. Одговорот, „рецептот“ за тоа разбирање, Дерида го дава во „Одговорноста и гостопримството“: „Можноста да се примат кај себе странците нужно не мора да претставува закана, или ризик од

агресија или безредие. Напротив, таа претставува можност, со која на домаќинот, му се дава пристап кон она што е негово. Јас не би бил тоа што сум и не би имал дом, нација, град, јазик, доколку другиот, гостинот, со своето доаѓање не ми ги даде. Мојот јазик е секогаш јазикот на другиот, не само затоа што јас го наследувам туку затоа што гостинот, странецот, повторно ми го дава. Тоа е шанса да го присвојам она што веќе е 'моe'. Така, местата на домаќинот и на гостинот се менуваат. Оттука потекнува и она што е неподнослив за оние коишто веруваат дека можат да бидат самите кај себе, идентични на самите себеси, независно од доаѓањето на странецот" (*Маргина,* 2004: 40).

Дерида, значи, го прокламира ставот за тоа дека свеста за себноста се раѓа, поточно повторно се освојува (во услови кога е загрозена), низ призмата на другоста; нешто слично читаме и кај Крамариќ, во веќе цитираната студија: „Можеби ќе звучи парадоксално, но сметаме дека токму тоа хегемонистичко однесување на 'постариот брат' помага да се воспостави македонскиот идентитет. Имено, не е можно да се воспостави идентитет без оној 'другиот', без разликата, без односот 'ние' vs 'тие', без антагонистички односи. Кога би се откажале од перманентната потреба на сопственото потврдување, од постојаното спротивставување на хегемонистичките тенденции на 'Другиот', тогаш таквата 'миротворна' практика би довела до континуирана стабилност, до непроблематична состојба која би претставувала, според мислењето на Ш. Муф (Ch. Mouffe), дефинитивна смрт на политиката и етиката" (Крамариќ, 2010: 19).

Созвучна со овие тези е наративната постапка артикулирана во романот *Премреже* (1977) на Чашуле. Овде, документарниот материјал е во постојана смена со интроспекциите на нараторот – бугарски фашистички функционер - кој е „свесен за овој суров факт" (дека „дури внатре во дијалошкиот карактер политиката може да има некаква смисла") „и на крајно дискретен начин во својата наративна 'стратегија' ја вовлекува потребата за постоење на оние мислења и размисли кои го принудуваат одново да ја преиспита својата 'вистина' " (Kramarić, 2008: 364). Чашуле, со овој роман, успеал на еден, навидум, контроверзен и парадоксален начин, да ја промовира посебноста/различноста на македонскиот ентитет преку деконструкција на многуте стереотипови и фрустрирачки места клучни за еден пресвртен период од нашата историја – Втората светска војна - кога и е создадена македонската независност; период кој го обележува крајот на еден историски ентитет и почетокот на некој друг ентитет (Kramarić, 2008: 363).

Кога се говори за третманот на историјата во романите на Чашуле, не треба да се занемари ни „улогата на *сеќавањето* кое на некој начин, се натпреварува со историјата" (Kramarić, 2008: 357), особено кога го допира прашањето на идентитетот. Се вели дека „*меморијата* е тесно поврзана со *историјата*" (Lesić, 2008: 19) и дека „дискурсите на историјата се мемориски дискурси par excellence" (Ќулавкова, 2008: 39). И уште, дека меморијата е нашата колективна „сенка", која нè обврзува на едно покреативно соочување со минатото, како во онаа убава народна песна кога мајсторот го скроил фустанот за прекрасната девојка без воопшто да ја види - според нејзината сенка што „влегла" низ прозорецот на неговиот дуќан, во мигот кога девојката минала по улицата. Убава метафора за улогата на меморијата во творечкиот чин, воопшто, но таа го отсликува и односот на еден автор кон минатото, бидејќи упатува на значењето на сеќавањето во препознавањето и во конструирање-

то на идентитетот во просторот, што ќе рече дека заговара интро/ретроспекција и индиректно (критичко) промислување, наместо евокација и буквална реконструкција на историскиот миг. „Субјектот може да се дофати само на преминот меѓу кажувањето/кажаното, меѓу 'тука' и 'некаде другаде' " – со право смета Хоми Баба (Баба, 2007: 189). Зашто, „сфатен како систем на социокултурни стратегии и практики на помнење (мнеме), сеќавање (анамнеза) и заборав (амнезија), поимот меморија, колку и да произлегува од минатото, ѝ припаѓа и на сегашноста" (Ќулавкова, 2008: 38).

Секое паметење е нужно придружено и со заборав: само така ќе се победи демонот на историјата и ќе се гради иднината, ќе се заговара своевидна „политика на пријателство" vs концептот на непријателство, кој е деструктивен во својата суштина. „Обврската да се заборави (или со заборавањето да се помни) станува основа за паметењето на нацијата, нејзино наново онароднување, замислување на можноста за други оспорувачки и ослободувачки форми на културна идентификација" (Баба, 2007: 203). Или, како што вели Гургурис: „Нацијата е и минато и сегашност... и неповратна меморија и неограничена иднина. Таа е и музејско место и темел на заборав... Нацијата е точка каде потиснувањето и враќањето на она што е потиснато се случува едновремено" (цит. според Banović-Markovska, 2008: 393).

Далеку од тоа да го затвори ова комплексно и противречно прашање - проблемот со пишувањето на историјата на својот народ - како несовладлив агонизам на живеењето и на градењето на културната меморија, Коле Чашуле преку својата романсиерска практика успешно ги спои двата типа писмо: литерарното и историографското. Тие немаат иста завршница: второто (историографското) претендира на вистина која не ѝ е неопходна на првото; првото писмо, пак, (литерарното), поради целта која сака да ја оствари (осмисли), започнува да ја прикажува меморијата, но не може да се наметне како такво, бидејќи истражувањето на историската вистина не е во функција на продолжување и единство на меморијата (Bessière, 2008: 62). Токму ориентацијата кон документот и кон фактографскиот материјал (историската вистина) во механизмот на меморија како своевиден контраст (условно кажано) на ориентацијата литерарност, го детерминира прашањето за функцијата на документарното во романескното.

Постапката на документарност игра важна улога во прозата на Коле Чашуле. Композициски, секој негов роман претставува своевиден хибрид од повеќе книжевни жанри, монтажа и комбинација на најразлични видови писма и дискурси, што претставува постмодернистички манир, кој и не е некоја свесна интенција на Чашуле, туку најверојатно, трагајќи по иновациски концепти во творештвото, нашиот автор интуитивно го антиципирал, меѓу другото, и овој модел. Така, во романот *Премреже,* „документарноста беше ползувана не само на планот на материјата ами и на планот на техниката. Тој роман беше конструиран како раскажување на преписка во која се интерполираа низа реминисцентни сегменти" - ќе запише Атанас Вангелов во поговорот кон романот *Вомјази* (1981): *Вомјази*, пак, „не ползува епистоларна форма и во неа се јавува директно авторот во својство на коментатор. Тој е запишувач и раскажувањето го нарекува *запис*" (Вангелов, 1981: 199).

Најпарадигматичен пример на инкорпорирање на архивски материјал во романескното ткиво претставува едно од антологиските дела на Чашуле, романот *Така е (ако ви се чини)* (1994), компониран како patchwork на доку-

менти и сведоштва врзани со злосторот на убиството на ученикот во Прилеп (Аврамовска, 2008: 20). Овде, за реконструкција на вистинскиот, реален настан (убиството на гимназискиот ученик) авторот користи: административна преписка на гимназискиот директор со надлежните институции во врска со немирите во гимназијата кои му претходат на убиството (кражбите и обидот за палење на гимназијата); потем, бројни административни акти произлезени од иследувањето на убиството, како и од подоцнежната судска постапка против обвинетите; натаму, авторизирани искази, објави, разговори и огласувања по повод овие настани; конечно, вклучени се и подоцнежни публикации и тестаментарни изјави, многу пишани, но и усни сведоштва чијашто легитимност е потврдена со прецизирање на условите и ситуацијата на нивно изрекување.

Од останатите романи, во оваа пригода, ќе го споменеме уште и романот *Горчила* (1983), чијашто структура опфаќа родопис и документи, со многу празнини (белини) во текстот, како и романите *Лимб* (2002) и *Ништо* (2003) кои имаат поднаслови со експлицитни назнаки за нивниот документаристички карактер: „Записи, ленти, писма“ (поднаслов на *Лимб*), односно: „Гатанка“. „Ленти“ (поднаслов на *Ништо*).

Би можеле да речеме дека споменатите романи на Чашуле се специфични архиви (или музеи), а нашиот автор е своевиден „архонт“, во деридовска смисла на зборот[3]. Според Мишел Фуко, „музејот и библиотеката се хетеротопии“, „реални ефективни места“ во една култура/цивилизација, конципирани спротивно на утопиите (локации без реално место), кои се базираат на: „идејата да се акумулира, да се конституира еден вид општ архив, волјата во едно место да се затворат сите времиња, сите епохи, сите форми, сите вкусови, идејата да се конституира едно место на сите времиња кое самото ќе биде вон времето и недостапно за неговите челусти“, идејата за „еден вид постојана и недефинирана акумулација на времето во неподвижно место “ (Фуко, 2007: 40-41). И уште: архивот, „тоа е опшиено време кое ја опкружува нашата сегашност, се наднесува над неа и ја покажува во нејзината другост, она што вон нас нѐ омеѓува“ (Фуко, 1998: 142).

Историчарите ги користат архивите како документирани извори на минатото; писателите – како културни артефакти кои преку минатото, ја воведуваат иднината во сегашноста. „Иако минатото веќе не *е* и до него можеме, според Августин, да допреме само преку сегашната даденост на минатото, т.е. преку неговите траги - историските документи - факт е дека минатото се случило. Иако е недостапен за сегашното забележување, минатиот настан управува со историската интенционалност и ѝ дава реалистичен тон каков што литературата – колку и да е реалистичка – никогаш не може да постигне“ (Riker, 1993: 107). Значи, „функцијата на документарното во романескното, во прв ред, се сведува на изложување на конкретната реалност, давање објективност на привидот“ (Kramarić, 1991: 94).

Документот (или „говорот на еден замолчен глас“) долго време се сметал за главно оружје во реконструкцијата на минатото: „Првата задача што си ја поставува историјата не е да го толкува документот, ниту да одредува дали

[3] Според: Дерида, *Mal d'Arcive* (1995): на македонски, според И. Џепароски, насловот би бил *Маките со архивот*, со една ограда во поглед на неможноста да се дофатат повеќезначностите на јазикот на Дерида (в.: И. Џепароски, *Филозофски приказни*, Скопје, Магор, 2001, 117).

тој ја говори вистината и каква е неговата изразна вредност туку да му пристапи одвнатре“ – истакнува Фуко и продолжува: „...историјата, во својот традиционален облик, настојувала да ги ’запамети ќ *спомениците* на минатото, да ги преобрази во *документи*, за да проговорат овие траги кои сами по себе често не се вербални. ... Во наше време, историјата е она што ги преобразува *документите* во *споменици*“ (Фуко, 1998: 11-12). Со други зборови, „архивот е начин на актуализирање на изразните практики, на јазичните и на ис-ториските настани. Тој е облик на артикулирана и систематизирана културна и историска меморија“ (Ќулавкова, 2007: 66).

Оттаму, „повторното пишување“ (rewriting или ré-écriture) на историјата (а не нејзиното буквално реконструирање) и „повторното промислување на концептот на архивот не е само прослава на ироничната деконструкција на минатото; тоа е исто така, обврска на еден алтернативен начин да се произведе историското мислење“ (Y. Papatheodorou). „Повторното пишување на историјата“ е варијација на онаа актуелна идеја за писмото/ракописот и неговото пресоздавање/повторно пишување која го промовира добро познатиот постмодернистички образец: пишувањето е едновремено читање, реинтерпретација на прочитаното.

Романите на Чашуле се парадигма за двојна реинтерпретација на историјата: од страна на самиот Чашуле, од една, и од страна на потенцијалниот читател на неговите романи, од друга страна. Поигрувањето со тој „контраст“ (условно кажано) - авторот во улога на читател - упатува на две комплементарни особини на творечкиот гениј на Чашуле: *опсервацијата* и *имагинацијата* кои се надополнуваат една со друга. Чашуле е суптилен набљудувач на историската реалност – тоа е почетна точка за покренување/поттикнување на имагинацијата (фантазијата), по што следи „измислување“/креација врз основа на виденото и чуеното, со напомена дека фикцијата и не му е противречна на реалниот податок, туку произлегува од него, како повистинита и пореална од него, бидејќи заговара една нова, повисока, уметничка реалност која е неприкосновена во поглед на прашањето за вистината. Во крајна инстанца, сепак, моќта на имагинацијата е главната компонента на творечкиот гениј на еден писател од форматот на Чашуле.

Литература:

Аврамовска, Н. 2009. Скриената камера на стварноста, камерноста на аналите на историјата, предговор во: К. Чашуле, *Читано отпосле: Вејка на ветрот, Така е (ако ви се чини)*. Битола, Микена, 5-27.

Анастасова, С. 2007: *Наративни идентитети.* Скопје, Темплум.

Баба, Хоми К. 2007. ДисемиНација: време, наратив и маргините на модерната нација. *Компаративна книжевност* (ур. С. Стојменска-Елзесер). Скопје, Евро-Балкан Пресс, Менора, 175-215 (превод: Љ. Арсовска).

Banović-Markovska, A. 2008. Narativ nacije. *Kolo*, Zagreb, 3-4, jesen-zima, 389-393.

Bessière, J. 2008. Récit, herméneurique et mémoire: la concurrence de la pensée de l’histoire et de la littérature dans le dessin d’une mémoire. *Interpretations:* European Research Project for Poetics and Hermeneutics, (ed. by K. Kulavkova), vol.2, 61-77.

Biti, V. 2000. *Strano tijelo pri/povijesti.* Zagreb, Hrvatska Sveučilišna naklada.

Вангелов, А. 1981. Записи за единечната и колективната нарав, поговор во: К. Чашуле, *Вомјази.* Скопје, Мисла, 198-203.

Žmegač, V. 1987. *Povijesna poetika romana.* Zagreb, GZH.
Kis, D. 1989: Ne verujem u piščevu fantaziju. *Gorki talog iskustva.* Available on the web at: http://www.pescanik.net/content/view/4283/145/
Капушевска Дракулевска, Л. 2006. За романот *Тој што нема име* од Коле Чашуле. *Маргарита по трагите на Мајсторот.* Скопје, Магор, 140-143.
Kramarić, Z.
1991: Funkcija dokumenta u suvremenom makedonskom romanu. *Makedonske teme i dileme.* Zagreb, Matica Hrvatska.
2008: Nacija: tekst ili san. *Kolo*, Zagreb, 3-4, jesen-zima, 343-388.
2010: *Идентитет, нација, текст: интерпретации на црнилата на македонската историја*, Скопје, Табернакул.
Маргина. 4/2004, Скопје, Темплум, бр. 66 (темат: Жак Дерида).
Маргина. 3/2005, Скопје, Темплум, бр. 69 (темат: Жак Дерида).
Мицковиќ, С. 1980. „Коле Чашуле, 'Простум' “, поговор во: К. Чашуле, *Простум.* Скопје, Култура, Македонска книга, 419-423.
Огњанов, Т. 2009. Разговор со Коле Чашуле. *Дневник*, 25 април, 33.
Papatheodorou, Y. 1995. History in the promised land of memory, Review of Jacques Derrida, *Mal d'Archive*, Paris, Éd. Galilée. Available on the web at: *www.mythosandlogos.com/Derrida.html*
Ricoeur, P. 1993. *Vreme i priča* (prvi tom). Sremski Karlovci, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
Solar, M. 1980. *Ideja i priča*, Zagreb.
Србиновска, С. 2003. За односот историја/фикција. *Низ призмата на другиот*, Скопје, Сигмапрес, 93-107.
Todorova, M. 2010. *Dizanje prošlosti u vazduh: ogledi o Balkanu i Istočnoj Evropi*, Beograd, XX vek.
Ќулавкова, К.
2001: Македонската книжевна историја во контекст на постмодерните епистемолошки парадигми. *Мала книжевна теорија.* Скопје, Три, 7-20.
2007: Архив. *Поимник на книжевната теорија* (ур.), Скопје, МАНУ, 66.
2008: Дискурсот на меморијата и неговото толкување – кодот на меморијата. *Интерпретации:* европски проект за поетика и херменевтика (ур.), Скопје, МАНУ, 37-51.
Фуко, М.
1998: *Археологија знања*, Београд, Плато, Издавачка књижарница Зорана Стојановића (превод: М. Козомара).
2007: За другите простори, хетеротопии. *Аспекти на другоста* (ур. И. Џепароски), Скопје, Евро-Балкам Пресс, 33-43 (превод: А. Димишковска Трајановска).
Чашуле, К.
1970: *Простум*, Скопје, Култура, Македонска книга.
1977: *Премреже* 1-2, Скопје, Мисла.
1981: *Вомјази*, Скопје, Мисла.
1983: *Горчила*, Скопје.
1994: *Така е (ако ви се чини),* Скопје, Мисла.
2002: *Лимб*, Скопје, Култура.
2003: *Ништо*, Скопје, Ми-Ан.
2004: *Тој што нема име*, Скопје, Слово.
Џепароски, И. 2001. Литературата како памтење и како архив. *Филозофски приказни.* Скопје, Магор, 111-119.

THE DEMON OF HISTORY

(through the prism of Kole Chashule's novels)

Lidija Kapushevska Drakulevska

Summary

Macedonian Novel nowadays is probably the most popular literary form and one of the most interesting phenomena in Macedonian literature. The topic of this research is the interpretation of novelistic production of one of the creators of contemporary Macedonian literature – Kole Casule (1921-2009) - through the treatment of the history. Is history a demon and why? This text is an attempt to show certain creative relation between fiction and reality in the literary world of the Novel. This relation is the key component of the narration and it is born by the collision of established historical discourses (historical reality), established types and places of memory, with the personal history and memory of the author himself.